

10. Інтерв'ю з Крапівіною К. О., 1954 р. н., записане 18.09.2009.
11. Інтерв'ю з п. Ольгою, 1947 р. н., записане 21.07.2010. 12. Інтерв'ю зі Світеном А. І., 1928 р. н., записане 28.08.2008. 13. Інтерв'ю зі Шаленим М. А., 1925 р. н., записане 20.07.2010. 14. Кондратюк К. Зміни етносоціального складу населення Львова (1944–2000) // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць / За редакцією О. Аркуші і М. Мудрого. – Львів, 2007. Т. 6: Львів–Краків: діалог міст в історичній ретроспективі. – [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск 2007]. – С. 608–615. 15. Лист-скарга начальника Лікарсько-санітарної служби Львівської залізничної голови виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих, 25 березня 1945 р. – ДАЛО, ф. Р–6, оп. 2, спр. 60, арк. 107–107 зв. 16. Макаруч С. Евакуація поляків зі Львова у 1944–1946 рр. // Lwow: miasto, społeczeństwo, kultura / Studia z dziejów Lwowa pod red. K. Karolczaka. –

Krakow, 2002. – Т. IV. – S. 401–411. 17. Сусак В. Етнічні та соціальні зміни в населенні Львова в 1939–1999 роках. Магістерська робота. ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2000. 18. Терлюк І. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.) (Етносоціальне дослідження). – Львів, 1997. 19. Україна модерна. Спеціальний випуск. Львів–Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні / За редакцією Я. Грицака, А. Портнова, В. Сусака. – Київ–Львів, 2007. 20. Хорев Б. С., Лиходед В. Н. Житель села – работник города. Москва, 1982. 21. Челак П. П. Передмова // Львівщина Індустріальна. Документи і матеріали. – Львів, 1979. – С. 9–10. 22. Lviv. A City in the Crosscurrents of Culture / Edited by J. Czaplicka. Harvard Ukrainian Studies. Vol. XXIV (2000). – Cambridge, Massachusetts, 2005. 23. Matyukhina A. W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944–1990. – Kraków, 2000.

Надійшла до редколегії 13.03.12

М. Боровик, канд. іст. наук

ПАМ'ЯТЬ ПРО ВІЙНУ В УСНИХ ДЖЕРЕЛАХ (НА МАТЕРІАЛАХ ПРОЕКТУ "УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПОВСЯКДЕННИЙ ДОСВІД ВИЖИВАННЯ")

У статті аналізуються основні результати усної історичної проекту "Україна в роки Другої світової війни: повсякденний досвід виживання". Висвітлюються особливості відбиття в пам'яті мешканців України суб'єктивного досвіду життя/виживання в умовах війни.

The article is devoted to analyzing of basic results of oral history project "Ukraine during the World War II: everyday experiences of survival". The features of reflection in memory of Ukrainians of subjective experience of life/survival in the war are clarified.

Методика усної історії в останні десятиліття посіла міцні позиції в царині історичних студій в світі і в Україні. Зростає число наукових публікацій, засновуються нові наукові і навчальні центри, усна історія поступово входить до навчальних програм провідних вузів України. В навчальній програмі історичного факультету курс усної історії з'явився з 2009/2010 навчального року. Практичну частину курсу становить участь студентів в реалізації усної історичної проекту. Основні аспекти усної історичної процесу: формулювання предмета дослідження, вивчення історичного контексту, відбір респондентів, підготовка питальника, підготовка супровідної документації, методики проведення інтерв'ю, техніки транскрибування, освоюються студентами в процесі вивчення курсу, обговорюються на семінарах і, по можливості, одночасно застосовуються на практиці. Ми переконані, що саме "активне навчання", поєднання теорії і дослідницьких практик, є найсильнішою перевагою усної історичних курсів в університетах [20].

Темою першого такого навчального проекту була обрана історія Другої світової війни в Україні. Обираючи для проекту таку проблематику, ми планували зосередитись насамперед на вивченні обставин повсякденного життя, індивідуального сприйняття подій, стратегій виживання мешканців України, яким випало жити в Україні в період тієї війни. В даній розвідці ми представляємо попередні результати цього проекту.

Щодо вибору респондентів, нами були визначені лише певні загальні параметри, які диктувалися темою проекту. Ми домовились записувати спогади людей від 1937 року народження і старших, які на час війни жили в Україні. Після першого року реалізації проекту, склад інформантів, опитаних студентами, був проаналізований за кількома ключовими параметрами: вік, регіон проживання, соціальне походження, рівень і характер освіти. З'ясувалось, що коло опитаних загалом відповідало демографічним характеристикам українського суспільства на час війни за виключенням регіону проживання. До університету імені Тараса Шевченка вступають переважно мешканці найближчих регіонів. Вони шукали інформантів серед своїх родичів і знайомих. Не дивно, що серед опитаних виявилось близько 70% людей, які на час війни проживали в чотирьох (з 25-ти) областях Центру і Півночі України.

Ми поділяємо всі ті сумніви, які існують у науковців щодо репрезентативності подібного роду джерел і жодним чином не намагалися трактувати наше дослідження, як такий собі варіант опитування громадської думки. Водночас нам хотілося якнайповніше відбити все різноманіття досвіду життя в умовах війни мешканців різних регіонів України. Ми спробували зорієнтувати студентів, які надалі брали участь в проекті, за наявності вибору, записувати інтерв'ю з респондентами зі Сходу, Півдня, Заходу країни. У підсумку нам вдалося суттєво вирівняти регіональний склад людей, чий спогади були записані. На сьогодні архів проекту нараховує вже 230 інтерв'ю.

В питальнику, підготовленому для проекту, ми намагалися відобразити всі суттєві з нашої точки зору, аспекти повсякденного життя мешканців України в роки війни. Для нас також важливо було зрозуміти, який з аспектів військового досвіду інформанта займає найбільше місце в його пам'яті. Ми звикли бачити війну, як важливу політичну подію, бачити великі битви, пересування військ, однак практично в усіх інтерв'ю більшу частину розповіді інформанта займають звичайні побутові проблеми: робота, харчування, житло. Факти такого роду дуже часто супроводжуються докладними оповідями, колоритними, часто вражаючими подробицями. "Ми у рот набирали воду, обступали з усіх боків всі разом із рота поливали, щоб тепленькою водичкою помити ту дитину", – так одна із жінок-інформантів переповідає про те, як доводилося мити немовля [15].

В оцінці військового побуту помітні суттєві відмінності у сприйнятті війни мешканцями міста і села. Міські жителі часто згадують про війну і особливо про німецький окупаційний режим як найважче випробування в житті: "Звісно нічого не працювало в Києві. А що могло працювати? Нічого не працювало. Магазинов теж майже не було, продуктів не було, нічого не було і виживав кожен як міг. Єдине що, ось виживали як, ходили по селах, міняли речі. У кожної сім'ї були якісь речі, якийсь посуд, це і міняли на харчі, картоплю, борошно, зерно там. Взагалі жили хто як може. Це тривало два роки. Дуже тяжко було, дуже тяжко" [1].

Для сільського населення війна не принесла разючих змін в їх повсякденне життя: "Знаєш, тоді такий час був, що за короткий проміжок відбулося надзвичайно багато подій. І голод, і колективізація, і війна, – все ра-

зом, люди не встигали оговтатися від однієї біди, як приходила інша. Ми вже не розуміли, що для нас краще, а що гірше..." [16]. Як бачимо, на тлі "мирного" життя в СРСР навіть війна не виділяється як особливо катастрофічна подія [18]. Як пригноблена експлуатована група в СРСР, за нацистської влади селяни майже не відчували зміни свого статусу.

Традиційно одним із важливих аспектів наукового інтересу є сприйняття населенням існуючих владних структур, присутність влади в повсякденному житті людини. В своєму проекті ми намагались проаналізувати, як сприймалась мешканцями України кількарізна зміна політичних режимів. Ми сподівалися перевірити існуючі в історіографії твердження про надзвичайну непопулярність радянської влади в передвоєнний період, яка стала однією з головних причин військової катастрофи, якої зазнала Червона армія на початковому етапі війни. Ми також планували з'ясувати чи змінилося ставлення до радянської влади після її повернення в Україну. Цікавим аспектом дослідження було також сприйняття населенням України німецької окупаційної влади, зокрема їх порівняння з радянським режимом.

Зібрані нами матеріали демонструють доволі строкату картину оцінок. В деяких випадках інформанти демонструють свою прихильність до радянської влади, до радянських цінностей. "Я хочу сказати, що до війни народ був задоволений радянською владою. Гарно жили. Люди були працюючі. Техніки не було, все робилося руками. На владу не ображались. Не було за що" [3]. В інших випадках ми чуємо критику, відверту зневагу або ворожість до радянського режиму. Ніна Кацуба, 1937 р.н., походить з робітничої родини: "Мої батьки були дуже незадоволені радянською владою. Особливо батько, просто ненавидів радянську владу. Вона йому зруйнувала все життя" [6]. Зустрічаються в інтерв'ю і широкі узагальнення з цього приводу: "Боротьба була за те, щоб всесвітній був комунізм чи соціалізм. У Гітлера був фашизм, в нас був соціалізм. Але вони майже те саме робили. ГУЛАГи, і Камчатка, були переповнені нашими людьми" [15]. Нерідко і ті, і інші оцінки, пов'язані з особливостями сімейної історії, приналежністю до правлячого радянського класу, або навпаки репресіями і переслідуваннями, яких зазнавала сім'я інформанта, чи він сам.

Найбільш очевидними в цьому випадку є також регіональні відмінності у сприйнятті подій. Житель Півдня та Сходу України, які до сьогодні в більшості своїй зберегли прихильність радянським цінностям і які більшою мірою піддавалися впливу офіційної радянської пропаганди, схильні висловлюватися більш прихильно щодо радянської влади, аніж мешканці інших регіонів України. Жителька Луганська (Східна Україна), яка до війни жила в селі на Київщині (Центральна Україна), у відповідь на питання про ставлення людей до радянської влади згадує: "Люди вірили в радянську владу. Довіряли. Ніхто не обурювався. Близьче до війни люди оговталися після Голодомору. Життя почало налагоджуватися. Влада добре ставилася до людей. Це світлі спогади мого дитинства. Тому, я завжди з любов'ю згадую ті довоєнні часи" [13].

Для порівняння, мешканка того ж Київського регіону, яка і сьогодні живе там, згадує: "Люди були сильно незадоволені Сталіним. Але ж боялися. Не можна було нічого нікому говорити, тому що відразу забирали (арештовували). Хапали людей тоді. Вночі забирали і люди зникали безвісті, нічого про них не відомо до цього часу... Був у нас в Киданівці такий випадок: схопили чоловіка, але ніхто не знав, за що, і він зник. На нашій вулиці жила віруюча жінка з трьома дітьми. Її

теж забрали, і до цього часу ніхто не знає, де вона. Забрали за те, що в Бога вірила" [17].

Здебільшого наші інформанти демонструють дивовижну байдужість до зміни політичних режимів, до всього, що відбувається поза межами їхнього села, що безпосередньо не торкається долі їхньої сім'ї. За виключенням рідкісних випадків, коли інформанти, чи їхні сім'ї були задіяні до участі в протидіюючих військово-політичних структурах, люди були заклопотані виключно власним виживанням.

Напередодні війни основна маса радянського населення була дезорієнтована, не розуміла, що відбувається в їхній країні і в світі. Оголошена, на початку війни, мобілізація переважно сприймалася, як сумна неминучість. Однак багато чоловіків намагались ухилитися від мобілізації або втікали з радянського війська або здавалися в полон і потім поверталися додому. Після повернення радянської влади вони будуть повторно мобілізовані. Як відплата за "зраду" радянської влади їх чекала негайна відправка в найгарячіші точки фронту. "Ну як, хто це добровільно піде, ніхто. Але ж наказували, щоб збиралися і йшли... Тут в селі було багато таких молодих чоловіків, що були у полоні. І їх забирали в сорок четвертому році, коли вже німців назад гнали. Тоді їх вивели звідси і вигубили недалеко за Шендерівкою (Корсунь-Шевченківський район Черкаської області)... Люди їздили туди та забирали у Киданівку трупи побитих і ховали тут. Вони вважали їх ніби зрадниками, тих, що були в полоні. А хто ж би його хотів таке" [17].

Майже ніхто не згадував про демонстративні прояви патріотичного ентузіазму. Прихід німецької влади теж здебільшого, як виглядає з інтерв'ю, не викликав особливих емоцій. Нерідко прихід німецьких військ навіть сприймався з надією і дехто демонстрував їм підтримку: "А ці, що поховалися (від мобілізації) потім зустрічали німців з хлібом-сіллю, з рушниками (український звичай вітати гостей)". [12]. "Звичайно жили, але дуже важко це було... Ті, хто не виробив мінімум трудовнів [норма щоденної праці в колгоспах], особливо жінки, висилалися... Висилали. Ну така була, ти розумієш, робота. Кожний, як кажуть, виживав, як міг. Так що німців багато людей із наших зустрічали мало не з хлібом" [2].

Принципово відрізняла нацистську владу від радянської демонстративна зневага, демонстрація расової вищості з боку окупантів. Це викликало обурення в українців і стало основною причиною ненависті до нацистського режиму. "Дуже негативно ставилися [німці до місцевих мешканців]. Не вважали нас за людей, а вважали нас за таку расу, яка повинна для них тільки працювати... Дуже негативно. Значить, не любили їх [німців], бо вони знущалися над нами. Вони не мали совісті, як кажуть. Вони ставили себе вище, а нас мали, як простих рабів" [3].

Дуже складно оцінити реальний рівень репресивності нацистського режиму. Загальновідомою є жорстокість нацистів, в літературі багато пишеться про масові страсти цивільного населення. Записані нами інтерв'ю демонструють суттєво складнішу картину. Інформанти, яким довелося жити у регіонах, де було присутнє єврейське населення, незмінно згадують про акції з їх винищення. Антін Магорівський, українець, на той час 20 років, згадує про знищення єврейського гетто в Рогатині: "То було так...В сорок другому році, в березні місяці, десятого березня зробили першу акцію на тих жидів. Гетто було оточене гестапо, військами і поліцією. І українська поліція також брала там участь, але українська поліція пропускала втікачів, не стріляла ні в кого [сам інформант належав до українського націоналістичного підпілля]... І всіх тих там жидів, дві тисячі, в той

час розстріляли. Ну десь зо дві тисячі працездатних вивезли звідти десь на роботи... Друга акція, відбулася також цього самого року на самі Зелені свята... Там їх всіх побили, тих дві тисячі... То вибили їх до останнього" [10]. Але здебільшого, у відповідь на запитання про репресії з боку нацистів (арешти, страти) інформанти або згадували про поодинокі випадки, або взагалі не могли пригадати таких подій.

Характерним показником ставлення мешканців України до радянської влади було сприйняття радянського партизанського руху і підпілля. Інколи люди ототожнювали себе з радянськими патріотами – борцями із нацистським режимом, однак частіше сприймали партизанів, як звичайних грабіжників, як загрозу для власного існування, або як людей, які провокують відплатні акції з боку німців. Феодосій Гурський, на той час 15 років, мешканець Центральної України згадує: "Населення їх дуже підтримувало. Чому? Тому що, власне кажучи, це вже влада. Прийшла озброєна людина і твій вибір – або жити, або вмерти. А якщо я або інший нічого не дасть... А були такі, які видавали партизан. То вночі партизани убили їх і все. Через 2 дні партизани пришли тихенько вночі і вирізали всю сім'ю, від малого до великого. І причепили бирку: всім так буде, хто поступить так. Розумієш? Не можна було себе виявляти чи видавати" [2]. Терентій Зіневич, на той час 14 років, мешканець Західної України, теж пригадує дії радянських партизанів з обуренням: "І що ті ковпаківці (радянські партизани) нарobili. Попалили ті гумна. Навіщо? За що? Що ті люди зробили? Ніякої шкоди їм не робили, ні слова ніякого не сказали, не вистрілили проти їх, а вони попалили. Мало того, був в нас вітряний млин, і того млина спалили. Те, що їм зустрічалося дорогою – корови, овечки чи ще щось, все забирали. Я вважаю, що забирали би якби їм треба було їсти, а навіщо ті гумна попалили, навіщо того млина спалили? Ті російські партизани негативно ставились до наших людей. А чого так було, я не знаю" [5].

Подібною, хоча і не аналогічною, була ситуація із сприйняттям українського націоналістичного підпілля. Активний учасник Організації Українських Націоналістів згадує: "...Народ був патріотично вихований. Ніхто нікого не примушував йти в УПА. Молодь була патріотично налаштована. Ніхто не очікував нагород. Кожен просто йшов. Була ідея – здобути українську державу. Позбути окупантів, як німецьких, так і російських. Люди дуже підтримували" [10]. Але в сприйнятті звичайного мешканця того регіону картина виглядає не так однозначно. Згаданий вже Терентій Зіневич, розповідаючи про українських націоналістів, говорить, насамперед, про їх напад на німецьку частину і відплатну акцію з боку німців. "Німці підпалили село. Згоріло все. Залишилося три хати, які були вкриті залізом. Молодь забрали до Німеччини, на примусові роботи. Частина людей, навіть в Сарнах [районний центр] розстріляли" [5]. Як бачимо, він не ототожнює себе з радянською владою (називає її "російською"), не виявляє ворожості до українських націоналістів, але в їхній діяльності його цікавить не ідея, а те, що загрожувало виживанню його і його сім'ї.

Масові страти цивільних мешканців в Україні, у тих випадках, коли не йшлося про винищення євреїв, відбувались майже виключно як відповідь на підливну діяльність партизанів і підпільників. Італійський вимір цієї проблеми аналізував Алессандро Портеллі [19]. Відзначимо, що на відміну від Італії, в Україні люди, які могли негативно оцінювати діяльність партизанів, ніколи не покладали на них відповідальність за репресивні акції з боку окупантів. Очевидно, історичні наративи, які домінували в СРСР в повоєнний період, визначили

сприйняття ситуації інформантами. Партизани, так само як і червоноармійці і навіть представники радянської влади хоча і могли поводитися несправедливо і жорстоко, але практично незмінно зараховувалися інформантами до категорії "наших".

Відповідно, прихід радянської влади на зміну нацистській практично завжди відзначається як радісна подія. "Ну звичайно люди зустрічали зі слезами, з радістю... вони зустрічали не стільки війська, скільки кожен свою дитину, свого чоловіка. Ці раділи. А ті хто отримав повідомлення про загибель, то їм було байдуже, вони навіть заздрість мали" [16].

Радянський режим став, очевидно, популярнішим: "Може через обмеженість мислення, може через страх, але Сталін сприймався майже як намісник Бога на землі. Ще до війни багато хто думав, що це все робить не Сталін, що він хороший і просто нічого не знає. А після війни люди намучилися від німців, всі вірили в зміни на краще. Яких потім не побачили. Але ж хоч німців не буде" [4]. Однак в сприйнятті населення радянська влада зберігала свій репресивний характер: "Ну, Сталін в душі може й критикували хтось з людей. Взагалі то, люди боялися це робити. Були такі, що доносили. А якщо хтось скаже про Сталіна погане слово, то його обов'язково посадять" [11].

Можливо, найцікавішим, але, одночасно найскладнішим для аналізу і розуміння аспектом військового існування українців, були відносини між людьми, сприйняття людьми себе та іншого, проблема ідентичностей. Для нас важливо було спробувати відповісти на питання про можливість існування в період війни так званого "паралельного суспільства", з'ясувати, чи мали можливість і бажання мешканці України організувати своє життя, налагодити стосунки між собою без посередництва влади, або всупереч її волі. Ми починали обговорення цієї проблеми із запитання: "На скільки Ви могли довіряти в довоєнні роки і під час війни своїм сусідам, на чю допомогу можна було розраховувати в скрутну хвилину?". Це питання виявлялось часто доволі складним для інформанта, майже кожен з них намагався представити образ малої спільноти, до якої він належав, в якнайкращому світлі, показати інтерв'юєрові, що його покоління, його суспільство було кращим, моральнішим, ніж нинішнє. І майже в кожному інтерв'ю, десь в іншому місці, часто в іншому контексті, доводилось зустрічатися з свідченнями того, що реальна картина була далеко не такою райдужною. Солов'яна Людмила, 1930-го року народження говорить: "Тоді були люди дружні, допомагали один одному, не те, що зараз". На запитання про те, на чю допомогу можна було розраховувати в скрутну хвилину, інформант відповіла просто: "Ні на чю" [14].

Загалом складається враження, що українське суспільство в роки війни було роз'єднаним і атомізованим. Люди здебільшого були заклопотані виключно власним виживанням і виживанням своєї сім'ї. Не рідко застарілі конфлікти загострювались в екстремальних умовах. Зокрема, не просто оцінити міжетнічні стосунки. З одного боку у відповідь на запитання про відносини між націями в роки війни, інформанти майже завжди відповідали, що ці питання їх тоді взагалі не хвилювали і ніяких проблем у відносинах між націями не існувало.

Маємо, однак, немало історій, які показують, що реальність не була такою безхмарною. Так, жінка зі змішаної єврейсько-української родини (її батько був єврей, мати – українка) переповідає про дуже непрості відносини між українською/російською і єврейською громадами: "Батькові батьки нас не визнавали, в той час євреям не дозволялося одружуватися з росіянами,

українцями, а моя мама була дуже гарною і дуже працюючою. Батько її полюбив, вони одружилися і ці родичі нас не визнавали. Мама розповідала, що коли зібрали всіх євреїв і погнали в Бабин Яр, у діда, батькового тата, був кінь і підвода. Вони склали все майно на підводу, – їм сказали, що відправлять в інше місто і там вони будуть добре жити. Мама каже, що бігла за підводою і просила: "Залиште хоч щось, у мене ж діти!.. Вас вб'ють". Звідки мама це знала, не можу сказати. Але, нічого не дали...". Про своїх християнських сусідів та ж жінка згадує: "Різні сусіди були. Євреї в домі були, напроти був двоповерховий будиночок – жили зубні техніки. Багато було євреїв, яких ця жінка, що так хотіла з нами розправитися, їх здала – і їх забрали... Степаненко Льона зловтішався, кричав, він ще так гаркавив: "Ну со зиди, як вам зиди, не повбивали вас?!" [7].

Особливо проблемними виявилися спроби обговорити питання, пов'язані з сексуальною сферою. Розуміючи, що ми здебільшого опитуємо людей, які на той час були дітьми чи підлітками, і які події війни не рідко бачили очима старших членів своїх сімей, вони, все ж, не змогли відмовитись від спроби з'ясувати наскільки сильним був змішувачий вплив, який чинила війна на сексуальну поведінку людей. У багатьох інформантів, вихованих в традиційному дусі, викликали обурення. Однак інші давали доволі відверті відповіді. Нерідко трапляються і розповіді про контакти з окупантами. "Були такі, що гуляли. Прийшли німці – вони з німцями. Пішли німці, прийшли червоноармійці, ті ж самі жінки, – з червоноармійцями. Повернулися чоловіки – вони зробили вигляд, що то навпаки брехня. Ну, який повірив, а який лишив сім'ю і пішов. Було таке, але щоб заміж хоч один німець повіз з собою – ні. А використовував поки можна було використати" [9].

Взагалі, образ німця, образ ворога постає в зібраних нами матеріалах досить непростим. З одного боку інформанти, які в повоєнні роки не могли не засвоїти образ німця, як жорстокого ворога, в своїх інтерв'ю часто висловлюються досить суперечливо. Німці загалом нелюди і вбивці, однак конкретні німці, з якими доводилось спілкуватись, виявлялися такими ж людьми, як і інформанти. "Добре ставилися. Німці показували фотографії, розповідаючи, що вдома у них є матері, жінки, діти. Дивлячись на нас, дітей, та жінок вони сумували, вихвалючись своїми сім'ями... І ні народ, ні солдати ні в чому нікого не звинувачували, навіть співчували. Бо ніхто не винен, що держави між собою не домовилися" [8]. "А один німець, такий здоровий, красивий, та до Валі (маленька донька інформанта) зайшов... Гостинців їй дає, а мені дав такі дві миски і показує, що в мене

двоє дітей. Такий, очевидно, хороший чоловік" [17]. Для багатьох учасників проекту така несподівана картина війни виявилась відкриттям.

Результати проекту демонструють непересічну цінність усної історії як навчальної методології, яка дозволяє зрозуміти сутність дослідницької роботи. Знайомство студентів з усними джерелами і, насамперед, особиста участь в записі усноісторичного інтерв'ю дає їм розуміння багатогранності і невичерпної різноманітності людського досвіду. Читаючи інтерв'ю людей, які пережили війну в Україні, студенти могли бачити наскільки відмінними і унікальними могли бути траєкторії долі окремих людей, котрі опинилися в подібних обставинах. Наскільки різноманітним міг бути спектр оцінок, реакцій на виклики, які приносила війна.

1. Інтерв'ю з Грушевською Вірою, 1934 р. н., записано 15.12.2010 р., (мова інтерв'ю – російська), інтерв'юер Ватуліна В. – Архів Центру усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Архів ЦУІ), Колекція 1. "Україна в роки Другої світової війни: повсякденний досвід виживання" (К.1), Одиниця зберігання 29. 2. Інтерв'ю з Гурським Феодосієм, 1926 р. н., записано 04.12.2011 р., інтерв'юер Кагальна М. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 161. 3. Інтерв'ю з Івановим Володимиром, 1927 р. н., записано 17.12.2011 р., інтерв'юер – Мусієнко О. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 117. 4. Інтерв'ю з Іриною Іванівною, записано 20.12.2011 р., (мова інтерв'ю – російська), інтерв'юер – Перга Ю. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 205. 5. Інтерв'ю з Зіневичем Терентієм, 1929 р. н., записано 27.11.2011 р., інтерв'юер – Ніколайчук О. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 153. 6. Інтерв'ю з Кацубою Ніною, 1938 р. н., записано 09.02.2012 р., (мова інтерв'ю – російська), інтерв'юер – Жирій О. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 220. 7. Інтерв'ю з Клейтер Валентиною, 1938 р. н., записано 17.12.2011 р., (мова інтерв'ю – російська), інтерв'юер – Ковбасюк С. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 119. 8. Інтерв'ю з Коршун Галиною, 1937 р. н., записано 12.01.2012 р., інтерв'юер – Грабар Д. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 217. 9. Інтерв'ю з Кравченко Євгенією, 1933 р. н., записано 24.12.2011 р., інтерв'юер – Шевчук С. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 120. 10. Інтерв'ю з Магоровським Антіном, 1922 р. н., записано 27.11.2011 р., інтерв'юер – Пришляк Л. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 122. 11. Інтерв'ю з Миколаєнком Дмитром, 1938 р. н., записано 25.02.2012 р., інтерв'юер – Іванов Я. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 218. 12. Інтерв'ю з Морозом Сергієм, 1938 р. н., записано 11.12.2010 р., інтерв'юер – Тищенко Ю. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 25. 13. Інтерв'ю з Стоцькою Катериною, 1929 р. н., записано 04.01.2012 р., (мова інтерв'ю – російська), інтерв'юер – Мочалов Є. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 160. 14. Інтерв'ю з Солов'яною Людмилою, 1930 р. н., записано 10.12.2011 р., інтерв'юер – Колеснікова А. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 169. 15. Інтерв'ю з Ус Марією, 1929 р. н., записано 04.12.2011 р., інтерв'юер – Гвоздков С. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 127. 1. Інтерв'ю з Шакало Катериною, 1925 р. н., записано 04.12.2011 р., інтерв'юер – Тужик Ж. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 81. 17. Інтерв'ю з Шокало Дарією, 1923 р. н., записано 11.12.2011 р., інтерв'юер – Даниленко Р. – Архів ЦУІ, К. 1, Од. зб. 148. 18. Пастушенко Т. Будні нацистської окупації України у спогадах колишніх оstarбайтерів // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К.2007. – Вип.11. – С. 166-175. 19. Alessandro Portelli, The Battle of Valle Ginlia. Oral History and the Art of Dialogue, Madison: The University of Wisconsin Press, 1997. 20. Vilton Janis, Oral history in universities: From Margins to Mainstream // The Oxford handbook of oral history / Edited by Donald A. Ritchie, New York: Oxford University Press, 2011, P. 473 – 476.

Надійшла до редколегії 13.03.12

К. Будз, асп. Нац. ун-у "Києво-Могилянська академія"

ЗНАЧЕННЯ УСНОЇ ІСТОРІЇ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПІДПІЛЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ (1946-1989 рр.)

У статті розглядається значення методу усної історії для вивчення історії підпільної УГКЦ у Радянському Союзі. Завдяки інтерв'ю з підпільними греко-католиками можливо перенести акцент дослідження з державно-церковного в антропологічний вимір. На прикладі інтерв'ю з Архієв Інституту історії Церкви у Львові автор вказує як на конкретні переваги, так і на обмеження джерел усної історії.

The article deals with the role of the oral history method for studying the history of the catacomb UGCC in the Soviet Union. By using the interviews with the clandestine Greek Catholics the research can be re-focused from the Church-State dimension to the anthropological one. On examples of the interviews from the Archive of the Church History in Lviv the author demonstrates both strengths and weaknesses of the oral history sources.

Початки усної історії у сучасному її розумінні традиційно пов'язують з ініціативою Алана Невінса у Колумбійському університеті зі збору інформації про американо-американського президента Гровера Клівленда [21]. Якщо

колумбійський проект 1940-х рр. концентрувався навколо еліт, то у 1960-1970-х рр. об'єктом усної історії стали звичайні люди [21]. Британський соціальний історик Пол Томпсон подає таке визначення усної історії: "Усна іс-